

SARI UYGURLAR VE SARI UYGURCA

MEHMET ÖLMEZ

1. SARI UYGURLARIN KISA TARİHİ

Bugün Çin'in 甘肃 Gansu bölgesinde yaşayan Sarı Uygurlar yaygın bir görüşe göre Eski Uygurların, bir başka görüşe göre de Eski Kırgızların torunlarıdır. Tam olarak hangi Türk halkına dayandıkları bir yana, kimi yönlerden oldukça eski özellikleri olan Sarı Uygurlara daha 13. yy.'daki kaynaklarda, Çin (元史 Yuan shi) ve İslam kaynaklarında (Tarih-i Reşidî, 1547), Papa'nın elçisi (1246) Pl. Carpini'nin Moğolistan Tarihi'nde (*Istoria Mongolorum*) rastlarız.

Bilim çevrelerinde genelde Sarı Uygur ya da Sarıg Yugur olarak anılan bu Türk halkına resmî dilde (ÇinHC'nde) 裕固 *Yugu* adı verilmektedir. Nanşan dağları bölgesinde Türk ve Moğol dillerini konuşan halkları adlandırmak için 1953'ten beri bu ad kullanılmaktadır. ÇHC öncesi Yugu'ların bir bölümüne *Sarıg Yugur*, bir bölümüne de *Şira Yugur/Yögur* denmekteydi. Şira Yugurlar Moğolca konuşurlar. Buradaki *şira* sözü ET *sarıg* sözünün Moğolca karşılığından başka bir şey değildir.

Çin kaynaklarında Sarı Uygurlara ilk olarak 撒里畏兀兒 *Sa-li Wei-wu-er* adıyla yazıçevrimiyle rastlarız (Yuan shi, MS. 1226). Sarı Uygurlar daha o dönem Gansu bölgesine komşu bölgelerde yaşamaktadırlar. Bu tarihten günümüze Çin, Moğol ve öteki kaynaklarda aralıklı olarak Sarı Uygurlara ait bilgiler yer alır.

İlk Batı kaynağı olarak G.N. Potanin'in çalışmasını anmalıyız. 1884-86 yılları arasında Tangut bölgesine gezi düzenleyen Potanin Yögurlara ait köylere, yerleşim birimlerine uğramış ve Moğolca konuşan Şira Yögurlar ile Türkçe konuşan Kara Yögurlara ait bilgiler derlemiştir. Potanin'in belirttiğine göre Kara Yögurlar *Yaglak* ve *Hurungut* olmak üzere iki kola ayrılırlar. Yine bunlar da kendi aralarında daha küçük ailelere (= *otok*) ayrılırlar. Sonraki yıllar (1906-08).C. G. Mannerheim bu bölgeye gelmiş, hem Sarı Uygurlardan hem de Şira Yugurlardan metin derlemiştir. Bunu Malov'un gezileri (1909-13) ve ayrıntılı çalışmaları izlemiştir.

Sarı Uygurların oturdukları bölge genelde dağlık ise de bozkırda oturanlar da vardır. Sarı Uygurların nüfusunun bugün için 10,000'in üzerinde olduğunu belirtmektedirler. 1982 sayımlarına göre 10,569 kişi Sunan Yugur Özerk Bölgesinde, 4500 kişi de Minghua, Huancheng ve Dahe bölgesinde yaşamaktadır. Sarı Uygurlar öteki komşu Türk halklarından farklı olarak Müslüman olmayıp Budacıdır. Tibet Budacılığına (Lamacılık) bağlı olan Sarı Uygurlar bu kültürün de yoğun etkisi altında kalmışlardır. Yazı dilleri olmadığı için bugün yalnız aile içi konuşulan, yaşlıların bildiği bir dil durumundadır. Gençlerse daha çok Çinceyi bilmektedirler.

2. SARI UYGURCA

Sarı Uygurların dillerine gelince, adlarından ve kimi eskicil dil özelliklerinden olsa

gerek, hemen çoğunlukla Eski Uygurların torunları sayılmışlardır. Ancak bu görüş bugün için ağırlığını yitirmektedir.

Kimi özelliklerle, özellikle ET *-d-*, *-d* sesinin bugün *-z-*, *-z* olarak (ET *adaḳ* “ayak” > SUyg. *azaḳ*, ET *adḡır* “aygır” > SUyg. *azḡır*, ET *id-* “göndermek” > *iz-*) yaşamasından dolayı benzer ses gelişimini gösteren Hakaşçaya yakın olduğunu söylemeliyiz. Ancak kimi yönlerden Hakaşçadan ayrılır, örneğin ET *y-* ünsüzü Hakaşçada düzenli olarak *ç-* olurken Sarı Uygurca’da genelde kendini korur: ET *yıl*, Hak. *çıl*, SUyg. *yıl*; ET *yiltız* “kök”, Hak. *celtis* (Kaça), SUyg. *yiltıs*; ET *yigit* “genç; güçlü” Hak. *çit*, SUyg. *yıgıt*, *yigit*. Ayrıca ET *b-* ünsüzü Hakaşçada yine düzenli olarak *p-* olurken Sarı Uygurcada hem *b-* hem de *p-* olarak görülür (aşağıya bkz.).

Tenişev’in Sarı Uygurcanın eskicilliği konusunda *ay-* “konuşmak, söylemek” ve *kurtka* “yaşlı, koca” (EskiUyg. *kurtğa*) sözcüklerini örnek vermesini değerlendiren Geng Shimin ve Clark, *ay-* eyleminin kimi günümüz Türk dillerinde, *kurtğa*’nın da bugün Tatarcada *körtka* olarak görüldüğünü belirterek bunun bir ölçü olmadığını söyler. Dahası benzer eskicil özelliklere Türkçeden, Türkiye Türkçesinden de örnek verilebileceğine değinirler: ET *büḡü* “bilge; büyücü” sözü bugün yalnız Türkçede yaşamaktadır (*büyü*).

Öte yandan sayı düzenleri Eski Türkçedekine benzerdir: *yidigirma* “17” < *yėti yégirmi*; *sagıs yigirma* “18” < *sekiz yégirmi*, *per otut* “21” < *bir otuz*.

Sarı Uygurcadaki ses değişimleri verilirken göze çarpan önemli özelliklerden biri de şudur: yazı dili olmamasından dolayı derlenen malzemede ölçünlü (standart) bir biçim yoktur, bir sözcük birden fazla biçimde görülmektedir. Bu da Eski Türkçeye göre Sarı Uygurcadaki ses değişimleri verilirken bir kurala varma da güçlük çıkarmaktadır. Bunların dışında ünlü uyumunun olduğu söylenemez, kimi sözcükler uyumdan çıkmış, kimi de art ünlülü biçime dönüşmüştür.

Kimi sözcüklerde sürtünmeli bir ses olan *h* görülür. Geng Shimin ve Clark bu durumu “pharyngealization (boğazsıllaşma)” ya da “squeaky voice (ince bir ötümlüleşme)” olarak adlandırır (200. s.). Bu ses olayı genelde ötümsüz *k* ve *t* ünsüzlerinden önce görülür: SUyg. *ahldı* “6” < ET *altı*, SUyg. *tohgıs* “9” < ET *toḳuz*.

3. SEÇİLMİŞ KAYNAKLAR

- BORGOYAKOV, M. İ., 1976: “Отношение тюркских языков южной сибери к языку сарыг-югуров”, *Советская тюркология* [Otnoşeniye tyurkskih yazıkov yujnoy sibiriy k yazıku sarıg-yugurov, *Sovetskaya tyurkologiya*], 1976, 2: 43-49.
- ÇAĞATAYSaadet, 1962: “Sarı Uygurlar’ın Dili”, *TDAY-B 1961*: 37-42.
- GENG SHIMIN, Larry Clark, 1992-93: “Saryg Yugur Materials”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricum*, XLVI, 1992-93: 189-224.
- HERMANN, P. Matthias, 1942-1944: “Uiguren und ihre neuentdeckten Nachkommen”, *Revue Internationale d’Ethnologie et de Linguistique / Internationale Zeitschrift für Völker- und Sprachkunde: ANTHROPOS*, XXXV-XXXVI, 1940-1941: 7899.
- 蕾选春 — 陈宗振: 西部裕固汉语词典 [LÉI XUANCHÜN, CHÉN ZÖNGZHÉN, 1992: *Xbù Yùgù Hàncídiǎn (Batı Yugurca-Çince Sözlük)*], Chéngdū. [= XHYC olarak kısaltılmıştır]
- MALOV, Sergey Yefimoviç, 1957: *Язык жёлтых уйгуров: Словарь и грамматика* [Yazık jyoltih Uygurov: Slovar’ i grammatika]. Alma-Ata.

- , 1967: *Язык жёлтых уйгуров: Тексты и переводы* [Yazık jyoltıh Uygurov: Tekstü i perezodı], Moskva .
- MANNERHEIM, C. G. E., 1911: “Sarö and Shera Yögurs”, *Journal de la Société finno-ougrienne*, XXVII, 2: 1-72 + 5° + 1 harita.
- RÄSÄNEN, Martti, 1960: “Saryy-Uigurisches -z als Entsprechung des Urtürk. *-δ’”, *Studia Orientalia*, 25: 20-22.
- SAGUCHI TOORU, 1986: “Historical Development of the Sarıgh Uyghurs”. *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko*, 44: 1-26.
- TENİŞEV, E. R., B. H. Todayeva, 1966: *Язык жёлтых уйгуров* [Yazık jyoltıh Uygurov], Moskva.
- TENİŞEV, E. R., 1976: *Строй сарыг-уйгурского языка* [Stroy sarıg-uygurskogo yazıkı], Moskva.
- THOMSEN, Kaare, 1959: “Die Sprache der Gelben Uiguren und das Salarische”, *PhTF I*, 564-568. s. [= “Sarı Uygurların Dili ve Salarca”, *TDAY-B 1985*, Ankara 1989: 191-197, çeviren: İlhan Çeneli]

4. ALFABE VE KULLANILAN YAZIÇEVİRİMİ*

А а	a	Ж ж	j	Н н	n	Ү ү	ü
Ә ә	e	З з	z	Ң ң	ŋ	Ф ф	f
Б б	b	Ї ї	i	О о	o	Х х	ħ, h
В в	v	Й й	y	Ө ө	ö	Ц ц	ts
Г г	g	Қ қ	q	П п	p	Ч ч	ç
Ғ ғ	ğ	К к	k	Р р	r	Ш ш	ʃ
Д д	d	Л л	l	С с	s	Ы ы	ɪ
Е е	e	ЛЬ ль	ɫ	Т т	t	Э э	e
Дж дж	c	М м	m	У у	u		

5. SESBİLGİSİ**

5.1. Ünlüler: Sarı Uygurcada, Türkçede olduğu gibi sekiz ünlü ve bunların yansımaları (*allophone*) bulunur. *A* ve *o*, ünlülerinin boğazsıllaşmış biçimleri görülürken, *ö* ünlüsünün de ikiz ünlülü örnekleriyle karşılaşılır.

5.1.1. ET'nin *a* ünlüsü Sarı Uygurcada kendini çoğunlukla korur: ET *aq* “ak, beyaz” > SUyg. *aq*; ET *ala* “ala” > SUyg. *ala*; ET *bar* “gitmek” > SUyg. *par*-; ET *bas* “basmak” > SUyg. *pas*-; ET *tap* “bulmak” > SUyg. *tap*-.

Kimi örneklerde *a* ünlüsü *ı*, *i*, *e*, *é* olmuştur: ET *taşğaru* “dışarı” > SUyg. *tıskar*; ET *yañaq* “yanak” > SUyg. *yıñaq*; ET *atay* “ufaklık, genç, küçük (kardeş)” > ^{SUyg.} *atéy*; ET *qarı* “yaşlı” > SUyg. *keri*; ET *yana* “yine” > SUyg. *yene*.

Boğazsıllaşma örnekleri: ET *al* “almak” > SUyg. *ahl*-, (Malov) *al*-; ET *altı* “6” > SUyg. *ahldı*; SUyg. *ahldon* “60” < *altı on*; ET *at* “at” > SUyg. *aht*.

5.1.2. ET'nin *e* ve *é* ünlüsü Sarı Uygurcada kimi örnekte kendini korurken kiminde

* Malov'un sözlüğünde kullandığı alfabe: XHYC'de ise IPA (Uluslararası sesbilim abecesi) kullanılır.

** Okuduğunuz yazı başlıca Malov'un 1957'deki yayımına dayanmakta olup, daha sonra Saguchi ve Geng/Clark'ın yazılarından yararlanılarak genişletilmiştir (özellikle 1 ve 2. bölümler için). 5. bölümde yer verdiğimiz ses değişiklikleri ise yine Malov'un sözlüğüne dayanmaktadır. Tenişev, Geng/Clark ve 雷选春 — 陈宗振 LÉI XUǀNCHŪN, CHÉN ZŌNGZHĒN'in yayımladıkları malzemeler ve burada anılmayan kimi yeni yayımlar bu yazıda tümüyle kullanılmamış olup şu an hazırlanmakta olan daha geniş ikinci bir çalışmada değerlendirilmektedir.

de *i*, *ı*, *ü* ve *a* olur: ET *beg* “bey” > SUyg. *peg* “bey, başkan, baş”; ET *berü* “beri, buraya” > SUyg. *peri* ~ *pırı*; ET *kergek* “gerek” > SUyg. *kerek*.

ET *egin* “omuz” > SUyg. *igen*; ET *esür-* “sarhoş olmak” > SUyg. *isir-*; ET *kes-* “kesmek” > SUyg. *kis-*; ET *negü* “ne, niye” > SUyg. *nağu, nağı*; ET *sekiz* “8” > SUyg. *sakıs*; ET *bér-* “vermek” > SUyg. *per-*; ET *té-* “demek” > SUyg. *ti-* ~ *di-* ~ *de-*; ET *ét-* “etmek” > SUyg. *it-*.

5.1.3. ET'nin *ı* ünlüsü Sarı Uygurcada kendini çoğunlukla korurken kimi örneklerde de türlü yönlere değişiklikler gösterir: ET *altı* “altı” > SUyg. *ahldı*, (Malov) *altı*; ET *ıd-* “göndermek” buradan *ıdıt-* (TT X) > SUyg. *ızıt-* ~ *ezıt-* ~ *ızıt-* ~ *ızet-* ~ *ızit-*; ET *kozi* “kuzu” > SUyg. *kozi*; ET *tarig* “darı, buğday” > SUyg. *tarig*; ET *ırk* “fal, talih” > SUyg. *ırk, erk*; ET *ıt* “köpek, it” > SUyg. *eşt*; ET *yığ-* “yığmak” > SUyg. *yığ-* ~ *yik-*; ET *yılan* “yılan” > SUyg. *yılan*; ET *tl* “dil” > SUyg. *tel*.

5.1.4. ET'nin *i* ünlüsü Sarı Uygurcada kimi örnekte kendini korurken kiminde de *ı*, *e*, ve *u* olur: ET *biz* “biz” > SUyg. *pız*; ET *bitig* “kitap; mektup” > SUyg. *pıtıg*; ET *emig* “göğüs” > SUyg. *emıg*; ET *ini* “küçük erkek kardeş” > SUyg. *ını*; ET *iç-* “içmek” > SUyg. *eç-* ~ *iş-*; ET *kir* “kir” > SUyg. *ker*; ET *tik-* “dikmek” > SUyg. *tek-*; MK (DLT) *tizgin* “dizgin” > SUyg. *tezgen*; ET *tilkü* “tilki” > SUyg. *tulko* ~ *tulku* ~ *tulki* vd.

5.1.5. ET'nin *o* ünlüsü Sarı Uygurcada çoğunlukla korunmakla birlikte kimi örnekte *ö* ve *u* olarak da görülür: ET *bod* “boy, vücut” > SUyg. *poz* “cisim, madde”; ET *kol-* “dilemek, istemek” > SUyg. *kol-* ~ *kul-*; ET *on* “10” > SUyg. *on* ~ *un*; ET *oyna-* “oynamak” > SUyg. *oyna-*; ET *sol* “sol” > SUyg. *sol* ~ *söl* ~ *sul*; ET *yol* “yol” > SUyg. *yol*; ET *öz-* “kurtulmak” *yöz-* “geçmek, geride bırakmak”; ET *kon-* “konmak, gecelemek” > SUyg. *kun-*; ET *oñ* “sağ; doğru” > SUyg. *uñ*.

Kimi örnekte de boğazsıllaşma görülür: ET *ot* “ateş, od” > SUyg. *oht* ~ *ot*; ET *toķuz* “9” > SUyg. *toħıs* ~ *doħıs*.

5.1.6. ET'nin *ö* ünlüsü Sarı Uygurcada çoğunlukla korunmakla birlikte kimi örnekte *e*, *o*, *u* ve *ü* olarak da görülür: ET *köl* “göl” > SUyg. *köl* ~ *kül*; ET *köm-* “gömmek” > SUyg. *köm-* ~ *kem-*; ET *öl-* “ölmek” > SUyg. *öl-* ~ *yul-* ~ *yül-*; ET *köz* “göz” > SUyg. *kez* ~ *küz*; ET *öp-* “öpmek” > SUyg. *op-*; ET *könül* “gönül, kalp” > SUyg. *kuñul*; ET *ölüg* “ölü” > SUyg. *yuluğ*; ET *töşek* “döşek” > SUyg. *tüsek*.

Kimi örnekte de ikizleşme görülür: ET *köz* “göz” > SUyg. *gıoz*; ET *tört* “dört” > SUyg. *dtort*; ET *könül* > SUyg. *gıoñel* (*kuñul* ile krş.).

5.1.7. ET'nin *u* ünlüsü Sarı Uygurcada çoğunlukla korunmakla birlikte kimi örnekte *ı*, ve *o* olarak da görülür: ET *buķa* “boğa” > SUyg. *puķa* ~ *bıķa* ~ *pıķa*; ET *burķan* (< Çin. 佛 *fo* + Tü. *ķan* “han”) “Buddha” > SUyg. *purķan*; ET *tut-* “tutmak” > SUyg. *tut-*; ET *uzak* “uzak” > SUyg. *uzak*; ET *buz* “buz” > SUyg. *pız*; ET *bayu-* “zenginleşmek” > SUyg. *payı-*; ET *yoğun* “kalın, yoğun” > SUyg. *yoğın*; ET *ķur* “kuşak” > SUyg. *ķor* ~ *ķur*; ET *yula* “meşale, kandil” > SUyg. *yola*.

5.1.7. ET'nin *ü* ünlüsü Sarı Uygurcada çoğunlukla korunmakla birlikte kimi örnekte *e*, *ı*, *o*, *ö* ve *u* olarak da görülür, Geng/Clark'a göre zayıflamış bir *ü* [ü] ünlüsünden de söz etmek gerekir: ET *küntüz* “gündüz” > SUyg. *küntüs* ~ *kuntus*; ET *süt* “süt” > SUyg. *süt* ~ *sut* ~ *söt*; ET *üç* “3” > SUyg. *üç* ~ *uş*; ET *ün-* “çıkmaq, bitmek” > SUyg. *ün-* ~ *un-* ~ *on-*; ET *esür-* “sarhoş olmak” > SUyg. *iser-*; ET *içgü* “içki, içecek” > SUyg. *işke*; ET *büt-* “bitmek” > SUyg. *ptt-*; ET *tüt-* “tütmeκ” > SUyg. *tüt-* ~ *tüt-* ~ *tut-*; ET *kün* “gün” >

SUyg. *kon*; ET *tün* “gece” > SUyg. *ton*; ET *kümüş* “gümüş” > SUyg. *ķumos* ~ *ķumus* ~ *ķumis*; ET *ülüş* “pay, hisse” > SUyg. *ulus*.

5.2. Ünsüzler: Eski Türkçenin ünsüzlerini koruyan Sarı Uygurcada kimi ötümsüzlerin yarı ötümlü, ötümlülerin de ötümsüz duruma geçtikleri görülür. Önemli özelliklerinden birisi çok heceli sözcüklerin sonunda bulunan -g [-g/-ğ] ünsüzünün korunmasıdır.

5.2.1. ET'nin *b* ünsüzü sözbaşında Malov'un verilerine göre çoğunlukla *p*- olurken XHYC'deki verilere göre *p*- ve *b*-'li örneklerin sayısı birbirine yakındır, ayrıca *m*-'li ve *v*-'li örneklerle de karşılaşırız: ET *bar*- “gitmek” > SUyg. *bar*-; ET *barça* “bütün, hep” > SUyg. *barca*; ET *bol*- “olmak” > SUyg. *bol*- (Tenişev 1976: 174).

ET *bağ* “bağ” > SUyg. *pağ* “ip, organ”; ET *basa* “sonra” > SUyg. *pasa* “de/da, dahi”; ET *bat*- “batmak” > SUyg. *pat*-; ET *belek* “hediye” > SUyg. *pelek* (Malov 1957). MK (DLT) *bala* “yavru, kuş yavrusu” > SUyg. *mıla*; ET *biñ* “1000” > SUyg. *meñ* ~ *mın*; ET *büntegi* “bunun gibi, böylesi, böyle” > SUyg. *mındağo* ~ *mındaķo*. ET *bar* “var” > SUyg. *var*; ET *bol*- “olmak” > SUyg. *vol*- ~ *pol*-.

Söziçi ve sonunda ise çoğunlukla -v-, -v olur, kimi örneklerde *p* ya da *y* olduğu gibi düştüğü de görülür: ET *yalbar*- “yalvarmak” > SUyg. *yalvar*-; ET (Uyg.) *yavaş* “sakin, yumuşak” > SUyg. *yuvas*; ET *eb* “ev” → SUyg. *epçi* “kadın”; ET *sebin*- “sevinmek” > SUyg. *söyön*- ~ *söyün*-; ET *sub* “su” > SUyg. *su*.

5.2.2. ET -*p*-, -*p* ünsüzü SUygurcada ya kendini korur, ya da çeşitli dudak ünsüzlerine dönüşür: ET *tep*- “tepmek” > SUyg. *tep*-; ET *apa* “ata” > SUyg. *ava* “baba”; MK *kepek* “kepek” > SUyg. *kevek* “başak kalıntısı”; ET *köpük* “köpük” > SUyg. *kevık* ~ *kivek*; ET *sap* “sap” > SUyg. *sap*.

5.2.3. ET *ç* ünsüzü sözbaşında kendini çoğu örnekte korurken söziçi ve sonunda *c*, *j* ve *ş*'li örneklerle de karşılaşırız: MK *çakır*- “çağırarak” > SUyg. *çağra*- “haykırmak”; ET *çal*- “vurmak, çarpmak, değmek” > SUyg. *çal*- “biçmek, kesmek”; ET *çız*- “çizmek” > SUyg. *çiz*- “yazmak”.

ET *açı*- “acımak” > SUyg. *açı*- “kızmak”; ET *açığ* “acı” > SUyg. *açığ*; ET *koççı* “çoban” > SUyg. *koççı*; ET *törtünç* “dördüncü” → SUyg. *türtünci*, *türtünculuk*, (Geng/Clark) *diordinci*; ET *süçig* “tatlı” > SUyg. *süçig* ~ *suçig* “iyi, hayırlı istek”; ET *eçkü* “keçi” > SUyg. *eske* “teke (1 yaşında)”; ET *iç*- “içmek” > SUyg. *iç*-; ET *saç* “saç” > SUyg. *saç*; ET *aç*- “açmak” > SUyg. *aş*-; ET *iç* “iç” > SUyg. *iş*.

5.2.4. ET'nin -*d*-, -*d* ünsüzü düzenli olarak -*z*-, -*z* olur: ET *adak* “ayak” > SUyg. *azak*; ET *adır*- “ayırarak” > SUyg. *azır*-; ET *bedü*- “büyümek” > SUyg. *pezi*-; ET *kıdığ* “kıyı” > SUyg. *kızığ*; ET *küdegü* “güveyi” > SUyg. *küzegi* ~ *küzegü*; ET *udı*- “uyumak” > SUyg. *uzı*-; ET *ked*- “giymek” > SUyg. *kez*-; ET *tod*- “doymak” > SUyg. *toz*-.

5.2.5. ET'nin *t* ünsüzü çoğunlukla kendini korurken az sayıda örnekte ötümlü *d* ünsüzüne dönüşür: ET *tağ* “dağ” > SUyg. *tağ*; ET *tam* “duvar” > SUyg. *tam*; ET *tart*- “çekmek” > SUyg. *tart*-; ET *tayan*- “dayanmak” > SUyg. *tayan*-; ET *té*- “demek” > SUyg. *ti*- ~ *di*- ~ *de*-; ET *tuğur*- “doğurmak” > SUyg. *toğur*-; ET *tariğ* “tohum, darı, buğday” > SUyg. *darıh*; ET *tavar* “mal, mülk” > SUyg. *tavar* ~ *davar*; ET *teñri* “gök, Tanrı” > SUyg. *teñer* ~ *teñir*; ET *tabışğan* “tavşan” > SUyg. *tosқан*; ET *tıl* “dil” > SUyg. *tl*.

ET *at* “ad” > SUyg. *at*; ET *ét*- “yapmak” > SUyg. *et*-; ET *yéti* “7” > SUyg. *yite* ~

yiti; ET *satıgçı* “satıcı, tüccar” > SUyg. *satıgçı*; ET *art* “art, arka” > SUyg. *art*; ET *kat* “kat, sıra, dizi” > SUyg. *kat*; ET *yat* “yatmak” > SUyg. *yat*-.

5.2.6. ET'nin *g/g* ünsüzü Sarı Uygurcada kendini çoğunlukla korur, bir-iki örnekte ötümsüzleştiği, düştüğü ve *v* olduğu görülür: ET *kısğa* “kisa” > SUyg. *kıska*; ET *targak* “tarak” > SUyg. *targak* ~ *tırvak*; ET *yalğa* “yalamak” > SUyg. *yalğa*-; MK *yağla* “yağlamak” > SUyg. *yakta*-; ET *arığ* “temiz” > SUyg. *arığ*; ET *azıg* “azı, azı dişi” > SUyg. *azıg*; ET *sarıg* “sarı” > SUyg. *sarıg*; MK *yamağ* “yama” > SUyg. *yamağ*.

5.2.7. ET'nin *k/k* ünsüzü sözbaşında kendini esas olarak korur, söziçi ve sonunda ise kimi örnekte *h* olur: ET *kel* “gelmek” > SUyg. *kel*-; ET *kelin* “gelin” > SUyg. *kelin*; ET *kes* “kesmek” > SUyg. *kes*-; ET *kün* “gün, güneş” > SUyg. *kün* ~ *hon* ~ *hun*; ET *kişi* “kişi” > SUyg. *kise*; ET *qara* “kara” > SUyg. *qara*; ET *arqa* “arka” > SUyg. *arqa*; ET *sakın* “düşünmek” > SUyg. *sakın*-; ET *qarı* “yaşlanmak” > SUyg. *qarı*- ~ *harı*-; ET *aksak* “aksak” > SUyg. *ahsak*; ET *aq* “akmak” > SUyg. *ah*-.

5.2.8. ET'nin *l* ünsüzü kimi örneklerde kendini korurken çoğu örnekte komşu ünsüze bağlı olarak çeşitli değişmelere uğrar, bu komşu sesleri *k*, *η*, *ş*, *t*, *z* olarak sıralayabiliriz: ET *arığla* “temizlemek” > SUyg. *arığla*-; ET *al* “almak” > SUyg. *al*-; ET *kıl* “yapmak” > SUyg. *kıl*-; ET *ayla* “anlamak” > SUyg. *ayna*- “dinlemek”; ET *tıñla* “dinlemek” > SUyg. *tinna*- ~ *tınna*- ~ *tıjna*-; ET *tilgen* “tekerlek” > SUyg. *tergen*; ET *közlüg* “gözlü” > SUyg. *küzdüg*; ET *başlıg* “başlı” > SUyg. *paştıg* “başkan, şef”.

5.2.9. ET'nin *m* ünsüzü Sarı Uygurcada kendini korur: ET *amtkı* “şimdiki” > SUyg. *amdökö*; ET *tañga* “damga” > SUyg. *tañga*; MK *yama* “yamamak” > SUyg. *yama*-; ET *yarım* “yarım” > SUyg. *yarım* ~ *carım*.

5.2.10. ET'nin *n* ünsüzü Sarı Uygurcada bir-iki örnek dışında değişikliğe uğramaz: ET *ne* “ne” > SUyg. *ne*; ET *ağna* “ağnamak, yuvarlanmak” > SUyg. *ağna*-; ET *antağ* “öyle” > SUyg. *andağ*; ET *yunt* “at” > SUyg. *yöt* ~ *yot* ~ *yut*; ET *yalın* “ateş, yalın” > SUyg. *yalın*; ET *yan* “yanmak” > SUyg. *yan*-; ET *sin* “kırılmak” > SUyg. *sin*-.

5.2.11. ET'nin *η* ünsüzü çoğu örnekte korunurken bir-iki örnekte *m*, *n* ve *v* olur: ET *sınar* “yarı, yarım” > SUyg. *sınar*; ET *siñil* “küçük kızkardeş” > SUyg. *sıñı*; ET *tonuz* “domuz” > SUyg. *tonıs* ~ *tovis*; ET *yañı* “yeni” > SUyg. *yañı* ~ *yaña*; ET *sünjük* “kemik” > SUyg. *sımuk* ~ *sımık*.

ET *buñ* “1000” > SUyg. *meñ*; ET *oñ* “doğru” > SUyg. *oñ* ~ *uñ*; ET *soñ* “son, sonra” > SUyg. *soñ*; ET *irin* ~ *yirin* “irin” > SUyg. *yerin*; ET *otun* “odun” > SUyg. *otun* ~ *otın*.

5.2.12. ET'nin *r* ünsüzü çoğunlukla kendini korurken, bazı örneklerde düşer: ET *ara* “ara” > SUyg. *ara*; ET *art* “yüklemek” > SUyg. *art*-; ET *er* “erkek, insan” > SUyg. *er*; ET *qork* “korkmak” > SUyg. *qork*-; ET *yara* “yaramak” > SUyg. *yara*-; ET *er* “olmak” > SUyg. *e*-; ET *körkit* “göstermek” > SUyg. *köküt*- ~ *küket*-.

5.2.13. ET'nin *s* ünsüzü hemen tüm örneklerde kendini korur: ET *sağ* “sağmak” > SUyg. *sağ*-; ET *asğu* “asma” > SUyg. *askı*; ET *isig* “sıcak” > SUyg. *issıg*; ET *qus* “kusmak” > SUyg. *qus*-; MK *kısraq* “kısarak” > SUyg. *kısraq*.

5.2.14. ET'nin *ş* ünsüzü az sayıda örnekte kendini korur ya da *z* olurken çoğu örnekte, özellikle sözsonunda *s* olur: ET *baş* “baş” > SUyg. *paş* ~ *pas*; ET *yaş* “yaş, gözyaşı” > SUyg. *yaş*; ET *kişi* “kişi, insan” > SUyg. *kise* ~ *kese*; ET *tişi* “dişi” > SUyg. *tise* ~ *tese*; ET *aş* “aşmak, geçmek” > SUyg. *as*-; ET *kuş* “kuş” > SUyg. *qus*; ET *şış* “şişmek” > SUyg. *sız*-; ET *tuş* “karşılaşmak” > SUyg. *tuz*- ~ *toz*-.

5.2.15. ET y ünsüzü söziçi ve sonunda kendini korurken sözbaşımda ç ve c'li örnekler de yer alır. Bir-iki sözcükte de düşer: ET *yé-* “yemek” > SUyg. *ye- ~ ce- ~ ci-*; ET *yegen* “yeğen” > SUyg. *yegen ~ egen*; ET *yégirmi* “20” > SUyg. *yigirmi ~ yigirma ~ igrimi*; ET *yum-* “yummak, kapatmak” > SUyg. *yum-*; ET *yürek* “kalp, yürek” > SUyg. *yürek*; ET *ayak* “kadeh, kase” > SUyg. *ayak*; ET *ay-* “konuşmak” > SUyg. *ay-*. ET *yügür-* “koşmak” > SUyg. *çükür-*; ET *yèti* “7” > SUyg. *cete ~ yeti*; ET *yok* “yok” > SUyg. *çok*; ET *yaşa-* “yaşamak” > SUyg. *yasa-*; ET *yaşıl* “yeşil” > SUyg. *yasıl*.

Bunların dışında kimi örnekte y- türemesi görülür: ET *em* “ilaç” > SUyg. *yem*; ET *et* “et” > SUyg. *yet ~ yit*; ET *ét-* “yapmak, etmek” > SUyg. *yet-*; ET ıgâç “ağaç” > SUyg. *yığaş*; ET *iz* “iz” > SUyg. *yiz ~ yez*; ET *öğren-* “öğrenmek” > SUyg. *yürgen-*.

5.2.16. ET z ünsüzü söziçinde iki ünlü arasında kendini korurken bunun dışındaki durumlarda çoğunlukla ötümsüz s ünsüzüne dönüşür: ET *azıglığ* “azı dışlı” > SUyg. *azıglığ*; ET *azık* “azık” > SUyg. *azık ~ azuk*; ET *kızıl* “kızıl” > SUyg. *kızıl*; ET *uzun* “uzun” > SUyg. *uzun*; ET *az* “az” > SUyg. *az*; ET *tiz* “diz” > SUyg. *tiz*; ET *otuz* “30” > SUyg. *otuz*; ET *üğüz* “ırmak” > SUyg. *üğüz*; ET *yültüz* “kök” > SUyg. *yültüz*; ET *ağız* “ağız” > SUyg. *ağıs ~ ahıs ~ ahısı*.

5.2.17. AnaT ve ET ny ünsüzü y olur, bir-iki örnekte düşer: AT **kanyak* “kaymak” > SUyg. *kayak*; AT **tunyağ*. Tuhf. *tunyağ* “toynak” > SUyg. *tıyig*; AT **küny-*, Uyg. *küy-* “yanmak” = SUyg. *kötür-* “yakmak” < *köytür-*; ET *kony* “koyun” > SUyg. *koy*.

6. YAPIBİLGİSİ

Yer darlığı nedeniyle ele alamadığımız bu bölüm için ÇAĞATAY 1962'ye bkz.

7. SÖZ VARLIĞI

Sarı Uygurcanın sözvarlığında ET'den gelen öğelerin yanısıra Çince, Moğolca ve Lamacılık yoluyla Tibetçe sözcükler önemli bir yer tutar. Özellikle Çince sözcükler bu konuda anılmaya değer. Bu alınma sözcüklere Sarı Uygurca yapım ekleri getirilerek yeni sözcükler de türetilir. Alınma sözcüklerin bir bölümü epey eskiye, Eski Uygurca dönemine değin gider: ET *lu* “ejderha” (< Çin. 龍 *lóng*) > SUyg. *lu ~ olu*; ET *nom* “(dini) yasa, kural” (< EYun. *νομος*) > SUyg. *lom*.

Moğolca öğeler: *aGa* “ağabey” < *aKa*; *amtan* “canlı, yaratık” < *amitan*; *car* “misk” < *cağar*; *cigen* “eşek” < *elcigen*;

Çince öğeler: *ts'un* “köy” < 村 *cun*; *Honçün* “Kızıldordu” < 紅軍 *Hongjun*; *ciefañna-* “kurtarmak” < 解放 *jiefang* ve Tü. +*la-*. (Geng/Clark 212. s.)

8. METİN*

Men atqa Hı Zihua diyik. Men buyılı dıordan ahldı. Mende bes mula bar. Bezigi mula yigirmi ahldı. Şiginci mula yigirmi bes. Ücinci mula yigirmi şiki. Dıordinci mula sağıs yigirmi. Besinci mula yidigirma. Men Yuanlay oyda doğkan. Menae acam anam hosı bar. Mende úş aGa bar. Şigi GızaGa bar. Mende úş mı bar.

Benim adım He Zihua. Ben bu yıl kırk altı(yım). Benim beş çocuğum var. Büyük çocuk yirmi altı (yaşında). İkinci çocuk yirmi beş. Üçüncü çocuk yirmi iki. Dördüncü çocuk yirmi . Beşinci çocuk on yedi. Ben Minghua vadisinde doğdum. Benim üç ağabeyim var. İki kızkardeşim var. Benim üç küçük erkek kardeşim var. (Geng 194. s.)